VARIAŢIE DE GEN ŞI DE CLASĂ FLEXIONARĂ ÎN ROMÂNA VECHE

VARIATION DE GENRE ET DE CLASSE FLEXIONNELLE EN ROUMAIN ANCIEN

(*Résumé*)

Conçu comme une étude de corpus, cet article propose les objectifs suivants: (1) établir les riches variations flexionnelles qui caractérisent la morphologie du nom en roumain ancien; (2) comparer ces variations à celles du roumain moderne; (3) établir les tendances d'évolution en roumain ancien; (4) analyser les caractéristiques du roumain qui découlent de ces variations.

Mots-clés: roumain ancien, analyse de corpus, flexion nominale, imprédictibilité des classes de genre, variation flexionnelle.

1.Variaţia de gen. Preliminarii

Impredictibilitatea clasei de gen este una dintre trăsăturile esenţiale ale genului românesc (Maiden 2011: 166). Niciuna, sau aproape niciuna, dintre desinenţele asociate genului românesc, pentru singular sau pentru plural, nu aparţine unui singur gen.

Dacă avem în vedere desinenţele **actuale** de plural, aşa cum le percepe vorbitorul actual ca fiind mărci ale pluralului, se constată că „-i" este desinenţa de plural cu cea mai mare extindere, fiind selectată de substantive aparţinând tuturor genurilor; „-e" apare la feminine şi neutre; „-uri" apare la neutre şi, cu funcţie lexicală specială, şi la feminine. Singura desinenţă de plural specifică unui singur gen este „-le", apărând la o subclasă de feminine fonologic circumscrisă. Dacă avem în vedere desinenţele de singular, ajungem la aceeaşi observaţie: „-*ă*", deşi este desinenţă predilectă pentru singularul femininelor, apare şi la masculinele personale; „-e" apare la masculine, feminine şi neutre; „u/u̯/Ø" apare la masculine şi neutre.

Dacă avem în vedere desinenţele **istorice** de plural, varietatea de desinenţe se reduce la două („-i" şi „-e"), în sensul că: (i) desinenţa feminină

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

„-le” încorporează, la origine, un „-e”; (ii) desinenţa de neutru „-uri” încorporează, la origine, un „-e” („-ur-e”), înlocuit, ulterior, prin „-i” (pentru natura bimorfematică a lui „ur-e”//„ur-i”, vezi Maiden 2014); (iii) desinenţa „-i” de neutru (tipul *studiu–studii*, *consiliu–consilii*) se „sprijină” pe un mai vechi „e”, acomodat la „i” în cazul unui radical terminat în vocală prepalatală. În interpretarea cu numai două desinenţe de plural, impredictibilitatea este şi mai mare.

Drept consecinţă, în întreaga istorie a limbii române, desinenţele de plural au pus probleme de concurenţă şi de productivitate (concurenţa „-e” vs „-i”, la feminine, şi concurenţa „-e” vs „-uri”, la neutre şi la feminine). Aici găsim şi explicaţiile pentru frecventele oscilaţii de gen şi pentru variaţiile între subclasele de gen, oscilaţii regăsibile în întreaga istorie a limbii române.

Variaţia de gen caracterizează, în primul rând, împrumuturile, care, în procesul adaptării la noul sistem, variază între un gen şi altul. Presiunea formei de gen din limba de origine, asemănarea de formă cu tipare autohtone şi nu, în ultimul rând, randamentul clasei care îl primeşte, toate sunt responsabile pentru acceptarea împrumutului într-o anumită clasă, dar şi pentru variaţia de la o clasă la alta. Pentru majoritatea împrumuturilor, este extrem de relevantă oscilaţia masculin – neutru, respectiv feminin – neutru, cu fixarea la neutru, clasă care, neexistând în multe dintre limbile de origine, indică, pe de o parte, o schimbare flexionară profundă, iar, pe de altă parte, vitalitatea clasei a 3-a (a neutrelor) în care se încadrează.

2. Concurenţa între genuri

Sunt împrumuturi care au „îmbrăcat” forme din toate genurile; vezi *elefant* care, până a se fixa la masculin, a circulat şi cu forme de feminin (*lefantă*$_{\text{F.SG}}$., A.1620: 32^{v}; *lefante*$_{\text{F.PL}}$, A.1620: 33^{r}), şi de neutru (*elefanturi*$_{\text{N.PL}}$, CDicţ.1691–97: 42). Şi substantive din fondul vechi au trecut prin toate genurile; vezi *gruma(d)z – gruma(d)zi*$_{\text{M.PL}}$, CC^{2}.1581: 22 ocurenţe, PO.1582: 8 ocurenţe, CazV.1643: 8 oc., DVS.1682: 25 oc., CDicţ.1691–97: 23 oc.), alături de forme de feminin (*grumază*, Cron.1689: 229; *grumadza*$_{\text{F.SG.DET}}$, *apud* Chivu 2015: 255) şi de forme de feminin sau de neutru plural: *grumaze*$_{\text{F//N.PL}}$, BB.1688: 177/30, *grumadzălor*, CDicţ.1691–97: 270).

2.1 Variaţia feminin – neutru

Poate fi urmărită în întreaga istorie a limbii române.

În româna veche, în textele traduse, variaţii de tipul: *osândă*$_{\text{F}}$ (CC^{1}.1567: 156^{r}) vs *osându*$_{\text{M//N}}$ (CV.1563–83: 22^{v}); *trudă*$_{\text{F}}$ (CC^{2}.1581: 26/27) vs *trudu*$_{\text{M//N}}$ (CV.1563–83: 22^{v}; CP^{1}.1577: 151^{r}, 205^{r}) au fost puse pe seama calchierii formei non-feminine din slavă (Densusianu [1938]1961: 93). Acelaşi tip de variaţie apare, însă, şi la alte exemple[1], precum: *buriană*$_{\text{F}}$ – *burian*$_{\text{N}}$ (< bg.,

[1] Uneori, diferenţa de gen se asociază cu o diferenţă semantică, trimiţând la alt substantiv: *catargă*$_{\text{F}}$ ‘galeră’ (Cron.1689: 149, 236) vs *catarg*$_{\text{N//M}}$ ‘stâlp vertical pe o navă’ (CDicţ.1691–97: 299, 414).

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

sb.; SVI.~1670: 176^{v}); *grăunță*$_{F}$ (< lat.) (CC^{2}.1581: 276/32; Ev.1642: 124) vs *grăunț*$_{N}$ – *e* (CT.1560–61: 214^{r}; Ev.1642: 179); *roadă*$_{F}$ (< sl.) (Ev.1642: 3; DVS.1682: III^{r}, 10^{v}, 52^{r}, 57^{r}) vs *rod* – *roduri*$_{N}$ (CC^{2}.1581: 299/26, 300/11; DVS.1682: 205^{r}); *tabără*$_{F}$ (< sl.) (A.1620: 4^{r}–13 ocurenţe) vs *tabăr*$_{N}$ (A.1620: 48^{r}).[1]

În cazul împrumuturilor, sunt curente variaţiile: *eresă*$_{F}$ (CV.1563–83: 51^{v}, MC.1620: 95^{r}, 65^{r}; SVI.~1670: 168^{v}), formă generală în DVS.1682, vs *eres*$_{N}$ – *eresuri* (CV.1563–83: 29^{v}; MC.1620: 67^{r}); *comită*$_{F}$ (FN.1693–704: 44) vs *comit*$_{N}$ (MC.1620: 76^{v}) – *comituri*$_{N}$ (DPar.1683: III/133^{r}); *eclipsă*$_{F}$ vs *eclipsuri*$_{N}$ (FN.1693–704: 23), *eclipsisuri* (FN.1693–704: 68, 69); *scandală*$_{F}$ (MC.1620: 97^{v}; PA.~1630: 59; Ev.1642: 238; DPar.1683: III/47^{v}) vs *scandal*$_{N}$ – *scandale* (AD.1722–5: 91^{r}).

În alte cazuri, variaţia are legătură cu clasa gramaticală (vezi supinul substantivizat variind între forma de feminin şi cea de neutru) ((1a, b) vs (1c); în PO.1582, apar 12 forme *răsărită*$_{F}$ şi 5 forme *răsărit*$_{N}$; Dragomirescu 2016: 251).

(1) a. *ei mergea cătră răsărită* (PO.1582: 38)
b. *partea de cătră răsărita soarelui* (PO.1582: 40)
c. *cătră partea răsăritului* (PO.1582: 195)

Ulterior, în româna modernă, s-a impus una dintre forme: femininul, în cazurile *cometă*, *osândă*, *trudă*, neutrul, în cazurile *eres*, *scandal*, şi tot neutrul, în cazul supinului substantivizat *răsărit*.

2.2. Variaţia masculin – neutru

Întreaga istorie a limbii române[2] oferă exemple de acest tip.

Pentru româna veche, formele de gen cele mai oscilante privesc substantivele *veac* şi *câmp*, al căror plural variază între *veaci*, formă de masculin, şi *veacuri*, formă de neutru, respectiv, între *câmpi*, formă de masculin, şi *câmpuri*, formă de neutru. În ambele cazuri, forma de masculin este etimologică: *câmpi* (< lat. CAMPI), şi *veaci* (< vsl.). În ambele situaţii, în româna modernă s-a impus forma de neutru. Forma de masculin *veaci(i)* se conservă şi astăzi în formule religioase fixe: *în veci*, *în vecii vecilor*, iar forma *câmpi(i)*, în locuţiuni verbale (*a bate câmpii*, *a-şi lua câmpii*).

Dar şi alte substantive cunosc acest tip de variaţie: *arginți* (CT.1560–61: 66^{v}) vs *arginture* (CT.1560–61: 42^{v}); *cleşti* (DVS.1682: 95^{r}) vs *cleşturi* (DVS.1682: 55^{v}); *crini* (CDicț.1691–97: 287) vs *crinure*, *crinuri* (Ev.1642: 91; DVS.1682: 140^{r}); *laţi* (1497–507, *apud* Mihăilă 1974: 115) vs *laţuri* (CC^{2}.1581: 26/9); *obradzi* (DVS.1682: 120^{v}) vs *obraze//obrazuri* (DVS.1682: 24^{r}; CDicț.1691–97: 217); *silogismi* (SVI.~1670: 227^{r}) vs *silogisme//silogismuri*

[1] Pentru variaţia de gen în româna veche, vezi şi Frâncu 2009: 23–25; 250–254.

[2] Pentru situaţia din româna actuală, vezi Croitor 2015.

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

(DVS.1682: 79^{r}, 30^{r}); *stâlpi* (PO.1582: 222) vs *stâlpuri//stâlpure* (PO.1582: 220); *trandafiri* (CDicţ.1691–97: 442) vs *trandafiruri* (CDicţ.1691–97: 441) etc.

2.3. Variaţia masculin – feminin

Fenomenul este mai restrâns, afectând un număr mai mic de substantive. Caracterizează:

(i) formele substantivului **marmură**, cu variaţii precum: **marmure – marmuri**, paradigmă de masculin („*stâlpii şi marmurii*$_{M.PL}$”, DVS.1682: 96^{r}), vs **marmure//marmură**, forme de feminin („*marmuri*$_{F.PL}$ *frumoase*”, Mărg.1691: 20^{r}; *marmură*$_{F.SG}$, Mărg.1691: 2^{v}, CDicţ.1691–97: 301) vs *marmure*, formă ambiguă de $_{M}$//$_{N.SG}$ (*vreun marmure*$_{M//N.SG}$, *acel marmure*$_{M//N.SG}$, PA.~1630: 358, *un marmure alb*, Cron.1689: 98; *marmur*$_{M//N.SG}$, NT.1648: 316^{v});

(ii) formele substantivului *plămân*, care variază între femininele *plămână//plumonă*$_{F.SG}$ (Dicţ.1650 (*apud* Chivu 2015: 255); DPV.1673: 41, 44; CDicţ.1691–97: 416), *plumânile*$_{F///N.PL}$ (CDicţ.1691–97: 389) şi formele masculinului *plămân – plămâni//plomuni* (*apud* Chivu 2015: 256).

În româna modernă, s-au impus masculinul, pentru *plămân*, şi femininul, pentru *marmură*.

3. Subclase flexionare de gen. Variaţia între subclase

3.1. Observaţii pe marginea subclaselor flexionare de gen

În interiorul claselor de gen, subclasele flexionare se stabilesc pe baza **desinenţelor de plural**. Pentru masculine, care au o singură desinenţă de plural, nu există subclase flexionare. În cadrul femininelor şi al neutrelor, care cunosc mai multe desinenţe de plural, se stabilesc subclase, în funcţie de selecţia uneia sau a alteia dintre desinenţe („-e” vs „-i”, la feminine, „-e” vs „-uri”, la neutre, şi „-e”/ „-i” vs „-uri”, la feminine).

Alte subclase de flexiune se stabilesc în funcţie de desinenţele **distincte de singular**. Astfel, în interiorul clasei masculinelor, se stabilesc trei subclase, după cum se selectează, pentru singular „-e”, sau „-ă”, sau altă desinenţă (Ø, *-u* (vocalic sau semivocalic)). Subclasa substantivelor masculine cu singularul în „-ă” priveşte numai animatele (*tată*, *popă*), iar, numeric, este nesemnificativă (facem abstracţie de aceasta).

În interiorul femininelor, se disting cele cu „-ă” la sg., vs cele cu „-e” la sg. (*casă* vs *carte*), iar, în cazul femininelor cu „-e” la singular, se distinge între „-e” vs „-ie” (în hiat) (*carte* vs *gingie*). În interiorul neutrelor, neutrele în „-e” sunt puţin numeroase şi se caracterizează prin invariabilitate (facem abstracţie şi de ele). Pentru celelalte neutre, criteriul desinenţelor distincte de sg. nu are pertinenţă, dată fiind caracteristica acestora de a fi predictibile, în funcţie de finala radicalului: radicalele neutre terminate în *muta cum liquida* selectează pe „-u” silabic (*lucru*, *astru*); radicalele cu finală vocalică selectează un „-u” semivocalic (*tablou*, *birou*, *râu*, *frâu*); radicalele cu finală consoană simplă

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

selectează Ø, realizat fonetic, în funcţie de vechime şi de grai, ca „-u” non-silabic sau chiar ca „-u” silabic (*deget(u)*, *picior(u)*, *scaun(u)*). Ca atare, criteriul desinenţelor distincte (şi nepredictibile) de sg. funcţionează pentru masculine („-e” vs C//Cu[1]) şi pentru feminine („-ă” vs „-e”; „-e” vs „-ie” (în hiat)).

3.2. Subclase în funcţie de desinenţele pluralului

3.2.1. Concurenţa „-e” vs „-i” pentru feminine

Exceptând substantivele feminine cu singularul în „-e” (cu plural predictibil, totdeauna „-i”; tipul *carte – cărţi*), selecţia „-e” sau „-i” este impredictibilă. Semnele cele mai clare ale impredictibilităţii sunt: (i) situaţiile de variaţie liberă a celor două desinenţe (vezi variaţia liberă din limba veche (2a–j)); (ii) trecerea, de la o etapă la alta de limbă, la alt tipar desinenţial (3a–d).

(2)
a. PL. *beseade* ‘convorbiri’ (CC[1].1567: 270[v]) // *besedzi* (PO.1582: 189)
b. PL. *colibe* (DVS.1682–86: 71[r]) // *colibi* (CC[2].1581: 144/34)
c. PL. *haine* (FD.1592–604: 474[v]) // *hăini* (FD.1592–604: 615[r])
d. PL. *lacrăme* (CT.1560–61: 88[v]) // *lacrămi* (CV.1563–83: 9[v])
e. PL. *l(e)afe* (DÎ.1599–600: XXIX) // *lefi* (DÎ.1594: CI)
f. PL. *lingure* (DÎ.1588: LXXIIb) // *linguri* (PO.1582: 191)
g. PL. *năpaste* (CT.1560–61: 9[r])// *năpăşti* (CT.1560–61: 171), *năpasti* (CV.1563–83: 10[r])
h. PL. *rădăcine* (CazV.1643: 8[v]) // *rădăcini* (CDicţ.1691–97: 99)
i. PL. *scârbe* (CT.1560–61: 75[r]) // *scârbi* (CV.1563–83: 70[r])
j. pl. *tre(a)be* (DÎ.1593: XCII) // *trebi* (CLM.1700–50: 288[v])

(3)
a. OR[2]: *boale* (CT.1560–61: 79[v]); *greşale* (CT.1560–61:10[r]); *groape* (CT.1560–61); *nunte* (CT.1560–61: 16[v]); *omide* (CS_I.1601–619: 1[v]); *porunce* (CC[1].1567: 231[v]); *prăjine* (PO.1582: 203); *rane* (CT.1560–61: 73[r]); *roate* (PO.1582: 168); *săgete* (CS_V.1590–602: 39[v]); *talpe* (PO.1582: 193); derivatele cu sufixul „-eală”: *greşale* (CT.1560–61: 10[r]), *porânceale* (CS_{XII}. 1608: 99[r]), *tocmeale* (CT.1560–61: 32[r])
b. MR standard: *boli*, *greşeli*, *gropi*, *nunţi*, *porunci*, *prăjini*, *răni*, *roţi*, *tălpi*, *greşeli*, *porunceli*, *tocmeli*
c. OR: *pietri* (formă generală în CT.1560–61, CC[1].1557, CC[2].1581)
d. MR standard: *pietre*

[1] C semnifică o consoană, iar Cu, o consoană urmată de „u”.

[2] OR, siglă pentru româna veche, iar MR, pentru româna modernă.

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

De observat că, în mod curent, schimbarea tipului de desinenţă s-a produs dinspre desinenţa etimologică „-e” spre „-i” (3a, b); mult mai rar, s-a produs în sens opus (3c, d).

În situaţiile de concurenţă între desinenţe ale aceluiaşi gen, româna, încă din limba veche, are şi capacitatea de diversificare lexicală[1] a substantivului (vezi *bucate* ‘feluri de mâncare; recoltă de grâne’ (4a, b) vs *bucăţi* ‘parte tăiată, fragment’ (4c, d)).

(4) a. *să nu mâncămu* ***bucate*** *în toate chipure* (CC[2].1581: 50/7)
b. *după potopu au fost de toate* ***bucatele*** (CC[2].1581: 51/10)
c. *şaptezeci şi şase de* ***bucăţi*** *caragiu* (DÎ.1600: XXXV)
d. *dentr-aceale* ***bucăţi*** (PA.1630: 360)

3.2.2. Condiţii de selecţie a desinenţelor de plural pentru neutre. Concurenţa „-e” vs „-uri”

Apartenenţa la o clasă sau alta („-e” sau „-uri”) este impredictibilă[2], nefiind determinată nici fonologic, nici etimologic. Şi deşi unele mici preferinţe de selecţie sunt general româneşti, fiind prezente încă de la primele texte ale secolului al XVI-lea (predilecţia lui „-uri” pentru radicalele monosilabice/oxitone), totuşi nu există reguli stricte. Astfel că în aceleaşi condiţii fonologice (acelaşi număr de silabe ale radicalului şi aceeaşi finală de radical) sunt selectate şi „-e”, şi „-uri”; vezi, pentru româna veche, următoarele radicale polisilabice în DÎ: *iosag-uri*, *răspuns-uri*, *ţinut-uri*, *venit-uri*, *zapis-uri*; vezi aceeaşi finală de radical în: *veşmânt–veşminte* (DÎ.1588: LXXII) vs *pământ–pământuri* (DÎ.1597–600: XVI).

Pentru întreaga istorie a limbii române, trebuie remarcată şi o preferinţă a împrumutului de a se încadra în clasa neutrelor cu „-uri”, preferinţă manifestată clar încă din secolul al XVII-lea, odată cu începutul pătrunderii fondului neologic; vezi *miracuri* (DVS.1682: 94[r]); *casteluri*, *cfartiluri*, *eclipsuri// eclipsisuri*, *gabineturi*, *influsuri*, *progresuri*, *reghimenturi*, *tractaturi* (FN.1693: 135, 40, 87, 125, 87, 97, 124 etc.). Legătura cu împrumutul este atât de puternică, încât, uneori, se încalcă chiar şi restricţia generală a caracteristicii neutrului de a primi numai inanimate (*elefanturi*, CDicţ.1691–97: 42; *leoparduri*, DVS.1682: 79[r]; *vasiliscuri* ‘animale din basme’ (DVS.1682: 79[r]); *ţentaurisuri*, CDicţ.1691–97: 484).

În ciuda acestor vagi preferinţe, de număr de silabe, de strat etimologic, de istorie lexicală, impredictibilitatea morfofonologică a celor două desinenţe este regula generală, ceea ce explică şi posibilitatea concurenţei lor, regăsibilă

[1] Pentru utilizarea formelor diferite de gen în vederea obţinerii, în româna modernă, a distincţiilor lexicale, vezi Avram 2005: 12–38.

[2] Pentru concurenţa „-e” – „-uri” în româna modernă, vezi Pană Dindelegan 2015: 426–429.

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

în întreaga istorie a limbii române; pentru limba veche, vezi exemplele de sub (5a–i).

(5) a. *belciugure* (PO.1582: 191) vs *belciuge* (PO.1582: 194)
b. *boaceturi* (DVS.1682–86: 152^{v}) vs *boacete* (DVS.1682–86: 47^{r})
c. *giurământuri* (CazV.1643: 277^{v}) vs *giurământe* (CazV.1643: 376^{v})
d. *mădulariuri* (CDicț.1691–97: 544) vs *mădulare* (Mărg.1691: 45^{r})
e. *mărgăritariuri* (CDicț.1691–97: 525) vs *mărgăritare* (Mărg.1691: 1^{r})
f. *mormânturi* (Ev.1642: 38) vs *morminte* (Ev.1642: 164)
g. *oraşuri* (CDicț.1691–97: 19) vs *oraşe* (CDicț.1691–97: 35)
h. *spicuri* (CDicț.1691–97: 479) vs *spice* (CDicț.1691–97: 479)
i. *tuneture* (PO.1582: 155–6) vs *tunete* (PO.1582: 155)

3.2.3. Concurenţa „-e” vs „-uri” la feminine

Pentru româna modernă[1], selecţia desinenţei „-uri” la feminine apare în două ipostaze (Avram 2003–4): fie, rar, în variaţie liberă cu „-e” sau „-i” (*lipse – lipsuri*, *trebi – treburi*, *vremi – vremuri*), fie, mai des, cu o diferenţă de sens, în raport cu singularul, adăugând, suplimentar, o valoare denotativă (‘sorturi, varietăţi dintr-o anumită materie’; *alămuri*, *cărnuri*, *cerneluri*, *făinuri*, *ierburi*, *mătăsuri*) sau o valoare conotativă depreciativă (*delicateţuri*, *gentileţuri*, *politeţuri*, *străinătăţuri*, *tandreţuri*).

În prima ipostază, a variaţiei libere (PL. *trebi – treburi*), morfemul „-uri” funcţionează exclusiv gramatical (desinenţial); în ipostaza a doua, a diferenţei de sens (*dulceaţă – dulceţuri*), „-uri” îndeplineşte, simultan, două funcţii: are semnificaţie gramaticală, ca marcă de plural a unei clase restrânse de feminine, şi, suplimentar, are semnificaţie lexicală[2], funcţionând ca sufix de convertire a masivelor în numărabile (noile formaţii se specializează pentru a indica ‘sorturi/ varietăţi’).

Disţincţia „gramatical” (6) vs „gramatical” + „lexical” (7) este prezentă încă din limba veche[3]. De remarcat, însă, că funcţia strict gramaticală este rară în limba veche şi că funcţia suplimentară, lexicală, apare târziu, de-abia în secolul al XVII-lea, prima atestare fiind fixată în A.1620 (Frâncu 1982: 199).

[1] Pentru concurenţa „-e” vs „-uri” în româna modernă, în cazul femininelor, vezi Pană Dindelegan 2015: 425–26; Maiden 2015: 44–45.

[2] În Maiden 2015: 45, se vorbeşte de funcţia nouă a lui „-uri, mai degrabă „derivaţională” decât gramaticală; vezi şi ideea de „plurale lexicale”.

[3] La exemplele (5), trebuie adăugat şi pluralul *mânuri* (în Gheţie, Mareş 1974: 223–224, se admite posibilitatea ca, în limba secolului al XVI-lea, să fi circulat, în zona Transilvaniei de nord, şi pluralul *mânuri*, formă care este atestată şi astăzi în Maramureş şi în alte câteva puncte din Transilvania (TDR: 332, 372).

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

(6) a. *creangure*, *creanguri* (PO.1582: 192) vs *crange* (*crăngi*) (CDicţ.1691–97: 211)
b. *năIucure* (Ev.1642: 353) vs *năluce* (Cron.1683: 369)
c. *povăruri* (CDicţ.1691–97: 108) vs *povări* (CDicţ.1691–97: 253)
d. *ţăruri* (CDicţ.1691–97: 449) vs *ţări* (CDicţ.1691–97: 143)
e. *treapture* (CC[2].1581: 345/22) vs *treapte* (PO.1582: 181)

(7) *cărnuri* (A.1620: 24[v]), *dulceţuri* (CBuc.1749: 57[r]), *erburi* (Cron.1689: 4), *mătăsuri* (CDicţ.1691–97: 136), *sălături* (CDicţ.1691–97: 10), *zoiuri* (CDicţ.1591–97: 493), *unsoruri* (CDicţ.1691–97: 321)

3.3. Subclase în funcţie de desinenţele singularului

3.3.1. Masculinele cu „-e” la singular; concurenţa „-e” vs Ø

În întreaga istorie a limbii române, se înregistrează concurenţa între tiparul masculin cu „-e” la singular (tipul *frate*) şi cel terminat în consoană sau C(u) (tipul *pom//pomu*) şi treceri de la o subclasă la alta.[1]

Există substantive care, în MR, se impun cu forma „-e”, dar care au circulat, în OR, cu desinenţă Ø (8), iar altele, care se impun în MR cu desinenţa Ø, au circulat, în OR, cu formă de singular în „-e” (9); pentru unele dintre ele (*fagur-e*, *mărăcine–mărăcin*, *nastur–nasture*, *pântec-e*, *strugur-e*), variaţia continuă şi astăzi în limba populară şi în graiuri, deşi DOOM[2] recomandă o formă unică.

(8) Forma *fagur* (SG.), etimologică (< **favulus*), apare frecvent în OR (CT.1560–61: 179[v]; CC[1].1567: 35[v]; CC[2].1581: 241/23; Ev.1642: 231; CDicţ.1691–97: 108).

Forma *ghimp* (SG.) este, de asemenea, frecventă în OR (FN.1693–704: 46; CDicţ.1691–97: 463; CazV.1643: 105[r]; FN.1693–704: 46; AD.1722–25: 87[v]).

Forma *mărăcin* (SG.) apare în OR (CT.1560–61: 106[r], 229[r]; CDicţ.1591–97: 60, 440) în variaţie cu *mărăcine* (CDicţ.1591–97: 7 ocurenţe).

Forma *nastur* este înregistrată în PO.1582: 199.

Pântec-i (M.), formă analogică (CC[2].1581: 61/25; CDicţ.1691–97: 159), circulă paralel cu forma etimologice *pântece* (SG.//PL.) (< PANTĬCEM).

Variaţia *sâmbur* (CDicţ.1691–97: 450) – *sâmbure* (< SUMBOLA; CDicţ.1691–97: 332) este curentă în limba veche.

Forma *strugur* este frecventă în limba veche (CP[1].1577: 292[r], 292[r], CC[2].1581: 25/33); apare alături de *strugure* (vezi lista numelor de plante din ACar, *apud* Chivu 2015: 181).

[1] Pentru poziţia tiparului masculin cu singularul în „-e”, în româna modernă, vezi Pană Dindelegan 2008.

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

(9) Forma etimologică *berbeace* (< BERBEX, -CIS) este curentă în OR (CS_{IX}.1580–91: 8^{r}; PO.1582 – 10 ocurenţe; CDicţ.1691–97: 5 ocurenţe). Forma *taure*//*taore*, analogică (< TAURUS), apare frecvent în OR (PO.1582: 131; BB.1688: 54).

3.3.2. Femininele cu „-e” la singular; concurenţa „-e” vs „-ă”

În istoria limbii române, numeroase substantive feminine aparţinând declinării a 3-a trec la declinarea în „-ă”, fie că este vorba de substantive moştenite (*arame*, *falce*, *grindine*, *lature*, *lindine*, *secere*, *soarte*), fie că sunt cuvinte de origine slavă (*livade*, *năpaste*, *peştere*). Mult mai rar, se impune şi forma declinării a 3-a; vezi *mătase*.

● Forma etimologică *arame* (SG.) (< **aramen* < AERAMEN[1]), înregistrată frecvent în OR (CC[2].1581 – 6 ocurenţe; PO.1582: 30 de ocurenţe), lasă locul, spre sfârşitul perioadei vechi, formei *aramă* (în CDicţ.1691–97: 40 de ocurenţe); în româna modernă, se impune declinarea I.

● Forma etimologică *falce* (< lat. FALCEM; *1 falce*, DÎ.1588: LXXII; *o falce*, DRH.A.1626: XIX, DRH.B.1627: XXI, *falcea*, DRH.B.1631: XXIII) concurează cu forma refăcută *falcă*; în româna modernă standard, se impune forma declinării I.

● Forma etimologică *grindine* (< lat. GRINDĬNEM), prezentă frecvent în OR (CP[1].1577: 5 ocurenţe; PO.1582: 13 ocurenţe; CS_{II}.1609–18: o ocurenţă), lasă locul formei *grindină*.

● Formele *lature*, *laturea* sunt frecvente în OR (CC[2].1581: 9 ocurenţe; formă generală în Ev.1642; CDicţ.1691–97: 482); la începutul secolului al XX-lea, se constată oscilaţia cu forma în „-ă” (SILR: 421); în româna modernă standard, se impune forma în „-ă”.

● Forma *marmure*, frecventă în OR (are atestări încă din 1467, din textele slavone (*apud* Nestorescu 2006); vezi şi CS_{VI}.1590–602: 58^{r}; DPar.1682: 41^{r}; DVS.1682: 180^{r}), este concurată, încă de atunci, de forma *marmură*[2] (A.1620: 39^{r}); în româna modernă standard, se impune forma cu „-ă”

● Forma etimologică *secere* (SG.) din OR (CT.1560–61 189^{v}) va fi înlocuită, în MR, de forma analogică de declinarea I *seceră*.

● Forma etimologică *soarte* (SG.) este curentă în limba veche (CP[1].1577: 151^{v}; CC[2].1581: 448/4) şi se păstrează mult timp în limbă; în româna modernă standard, se impune forma declinării I.

O variaţie asemănătoare apare şi la substantive nelatineşti.

● Formele *livade*, *livadea* (SG.) (< gr., sl.), frecvente în OR (CDicţ.1691–97: 271, 403), variază încă din OR cu *livadă* **(**CDicţ.1691–97: 157, DVS.1682:

[1] Pentru etimologii, vezi Ciorănescu 2002.

[2] Substantivul în discuţie prezintă şi variaţie de gen cu masculinul//neutrul.

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

236^{v}, Mărg.1691: 163^{v}; vezi şi lista de plante din ACar., *apud* Chivu 2015; 182; în româna modernă standard, se impune forma declinării I.

● Forma *năpaste* (SG.) (< vsl.), atestată frecvent în limba veche (CC^{2}.1581: 11 ocurenţe), va lăsa locul, în româna modernă standard, formei în „-ă”.

● Forma etimologică *peştere* (SG.) (< vsl.) circulă în OR (CT.1560–1: 211^{v}, CC^{2}.1581: 504/35) în variaţie liberă cu forma analogică *peşteră* (CT.1560–1: 165^{v}, CC^{2}.1581: 458/3); în MR, va lăsa locul formei analogice.

● În OR, circulau atât *mătasă*, formă etimologică (< METAXA (< gr.)), (DPV.1673: 286, 508, 593: CDicţ.1691–97: 2 ocurenţe), cât şi *mătase*, formă analogică (PO.1582: 87 de ocurenţe; CDicţ.1691–97: 15 ocurenţe); în româna modernă standard, se impune forma analogică *mătase*.

3.3.3. Tipul feminin „i-e” (în hiat) vs „-e” la singular[1]; concurenţa „funie – fune”

Pentru substantive moştenite din latină precum *funie*, *salcie*, textele vechi înregistrează oscilaţii între formele etimologice cu finala „-e” *fune* (< lat. FŪNIS), *salce* (< lat. SALĬCEM) (*fune*, DÎ.1563–64: II, DÎ.VIIIb: 1592, CP^{1}.1577: 151^{v}, 267^{v}; *funea*, DÎ.1595–96: XIII; PL. *funi(le)*, CP^{1}.1577: 21^{v}; CC^{2}.1581: 435/27; DVS.1682: 127^{r}; SG. *salce*, CP^{1}.1577: 262^{v}, Ev.1642: 318) şi formele cu hiat (în CDicţ.1691–97, generale sunt formele *funie*, *funii* – 29 de ocurenţe, *salcie* – 3 ocurenţe).

Aceeaşi variaţie apare şi în cazul cuvintelor de origine slavă *prăpastie/ propastie*, *zavistie*, care apar atât cu forme în „-e” (SG. *propaste*, CC^{2}.1581: 14/7, 17/28, 362/5, 367/11; *propastea*, CC^{2}.1581: 212/6, 369/5, 370/1; SG. *zaviste*, FD.1592–604: 492^{r}), cât şi cu forme în hiat (*propastie*, CC^{2}.1581: 365/6, *propăstiei*, CC^{2}.1581: 239/15, *propastiei*, CC^{2}.1581: 379/26).

În româna modernă standard, după tiparul vechi al cuvintelor cu accentuare proparoxitonă ‘*albie*, ‘*aşchie*, ‘*frânghie*, ‘*unghie*, s-au impus formele cu hiat *funie*, *prăpastie*, *salcie*; în limbajul popular şi dialectal, continuă să apară şi astăzi pronunţii cu finală simplă în „-e”[2].

4. Concluzii

– În ansamblul limbilor romanice, româna prezintă mare bogăţie de clase şi subclase flexionare (date fiind cele trei clase de gen şi dată fiind mulţimea de desinenţe de plural şi de singular).

– Cu foarte mici excepţii, româna se caracterizează prin impredictibilitatea claselor de gen în funcţie de desinenţele de număr (de singular sau de plural).

– Impredictibilitatea desinenţelor de gen şi de subclasă flexionară explică marea variaţie de forme privind genul şi subclasele de flexiune şi explică,

[1] Pentru tiparul feminin cu „i-e” (în hiat), în româna modernă, vezi Pană Dindelegan 2007.

[2] Regional, în Banat, s-a impus forma de declinarea I *salcă* (Ciorănescu 2002: 679).

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

implicit, numeroasele treceri între genuri şi între subclase, variaţie care caracterizează întreaga istorie a limbii române.

– Fără excepţie, variaţiile regăsibile în româna veche sunt prezente şi în româna actuală (se pot urmări în relaţia standard vs nonstandard, dar apar şi în interiorul limbii standard).

– Dintre clasele de gen, clasa neutrului are, sub aspectul deschiderii faţă de împrumut, randamentul cel mai mare. Includerea în clasa neutrului a numeroase împrumuturi din limbi care nu cunosc genul neutru indică marea vitalitate a acestei clase de gen în română.

– Pentru subclasele flexionare, se constată următoarele tendinţe de evoluţie[1]: (i) reducerea numerică şi ca randament a declinării masculine în „e" la singular, rămasă, astăzi, închisă faţă de împrumut (tipul *frate*); (ii) întărirea continuă a declinării feminine în „-ă" (declinării I) în defavoarea celei în „-e" (se impun formele *aramă*, *falcă*, *grindină*, *latură*, *livadă*, *marmură*, *năpastă*, *peşteră*, *seceră*, *soartă*); (iii) întărirea tiparului în „-ie" (în hiat: *funie*, *prăpastie*, *salcie*), ca subclasă cu randament mare în româna modernă.

SURSE

A.1620: *Alexandria*, ediţie Florentina Zgraon, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2006 [*Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, 11].

AD.1722–25: Antim Ivireanul, *Didahii*. Ed.: *Opere*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, Minerva, 1972.

BB.1688: *Biblia lui Şerban Cantacuzino*, tipărită întâia oară la Bucureşti în 1688, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.

CazV.1643: Varlaam, *Cazania*, ed. J. Byck, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1943.

CC[1].1567−68: Coresi, *Tâlcul evangheliilor*, ediţie critică de Vladimie Drimba, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998.

CC[2].1581: Coresi, *Cartea cu învăţătură*, publicată de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec, 1914.

CDicţ.1691–97: Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione,* ediţie de Alin-Mihai Gherman, Studiu, note şi text, Cluj-Napoca, CLUSIUM, 2001.

CLM.1700–50: Miron Costin, *Opere*, ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura pentru Literatură şi Artă, 1958.

[1] Vezi şi Brâncuş 2005.

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

CP[1].1577: Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589*, text şi indice de Stela Toma, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1976.

Cron.1689: *Cronograf tradus din greceşte de Pătraşco Danovici*, ed. G. Ştrempel, 2 vol, Bucureşti, Editura Minerva, 1998.

CS.1580−619: *Codex Sturdzanus*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993.

CT.1560–61: Coresi, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Braşov 1560 – 1561*, comparat cu *Evangheliarul lui Radu de la Măniceşti.* 1574, ed. F. Dimitrescu, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1963.

CV.1563–83: *Codicele Voroneţean*, ed. M. Costinescu, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1981.

DÎ: *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru; introducere de Al. Mareş, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1979.

DPar.1683: Dosoftei, *Parimiile preste an*, Iaşi 1683, ediţie critică Mădălina Ungureanu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2012.

DPV.1673: Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, Ed.: Dosoftei, *Opere*, 1, *Versuri*, ed. N. A. Ursu, Iaşi, Mitropolia Moldovei și a Sucevei, 1974.

DVS.1682–86: Dosoftei, *Viaţa şi petrecerea sfinţilor*, text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Cluj, Editura Echinox, 2002.

Ev.1642: *Evanghelie învăţătoare, Govora*, ediţie, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

FD.1592−604: *Floarea darurilor*, ediţie Alexandra Roman Moraru, Bucureşti, Minerva, 1996 [*Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, 1].

FN.1693–704: *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu (1693–1704)*, ed. E. Vârtosu, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1942.

Mărg.1691: *Mărgăritare*. Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, ed. R. Popescu, Bucureşti, Editura Libra, 2001.

MC.1620: Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediţie critică însoţită de izvoare, studiu introductiv, note şi indici de G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Minerva, 1989.

PA.~1630: Eustratie Logofătul, *Pravila aleasă*, ediţie stabilită de Alin-Mihai Gherman, Bucureşti, Editura Academiei Române (sub tipar).

PO.1582: *Palia de la Orăştie,* text stabilit şi îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu și Alexandru Gafton, Iași, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2005.

SVI.~1670: *Varlaam şi Ioasaf*. Ed.: M. Stanciu Istrate, Reflexe ale medievalităţii europene în cultura română: *Varlaam şi Ioasaf* în cea mai veche versiune a traducerii lui Udrişte Năsturel, Bucureşti, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Avram, M., 2003–2004, „Despre desinenţa **-uri** la substantivele feminine”, în *Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia*, AUI XLIX–L, p. 63–70.

Avram, M., 2005, *Studii de morfologie a limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Brâncuş, Gr., 1985, „Pluralul femininelor neologice din limba română”, *Studii şi cercetări lingvistice*, XXXVI, 3, p. 187–191.

Brâncuş, Gr., 2005, „Tendinţe latine şi autohtone la originea unor particularităţi ale limbii române”, în Pană Dindelegan, G. (coord.), *Limba română. Structură şi funcţionare*, Bucureşti, Editura Universităţii Bucureşti, p. 697–702.

Chivu, Gh., 2015, „Terminologia părţilor corpului în scrieri vechi româneşti”, în *Vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Ciorănescu, A., 2002, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Saeculum.

Croitor, B., 2015, „Oscilaţia între masculin şi neutru la unele substantive neologice”, *Limba română*, LXIV, 4, p. 487–497.

Densusianu, O., [1938] 1961, *Istoria limbii române, vol. II. Secolul al XVI-lea*, ediţie îngrijită de Jacques Byck, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Diaconescu, P., 1970, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, Bucureşti, Editura Academiei RSR.

Dragomirescu, A., 2016, „The supine and the supine construction”, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford, Oxford University Press, p. 249–259.

Frâncu, C., 1982, „Vechimea şi difuziunea lexicală a unei inovaţii comune dialectelor limbii române: desinenţa **-uri** la pluralul femininelor”, *Limba română*, XXXI, 3, p.199–212.

Frâncu, C., 2009, *Gramatica limbii române vechi* (1521–1780), Iaşi, Casa editorială *Demiurg.*

Gheţie, I., A. Mareş, 1974, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei RSR.

Maiden, M., 2011, „Morphological persistence”, in Maiden, M., J. C. Smith, and A. Ledgeway (eds), *The Cambridge history of the Romance languages*. I. *Structures*, Cambridge/New York, Cambridge University Press, p. 155–215.

Maiden, M., 2014, „Morfologia flexionară a pluralului românesc şi aşa-zisul «neutru» în limba română şi în graiurile româneşti”, în Sala, M., M., Stanciu Istrate, N., Petuhov (eds), *Lucrările celui de-al cincilea Simpozion internaţional de lingvistică*, Bucureşti, 27–28 septembrie 2013, Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold, p. 32–45.

Maiden, M., 2015, „The Plural Type *cărnuri* and the Morphological Structure of the Romanian Feminine Noun in Diachrony”, in Pană Dindelegan, G., R. Zafiu,

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)

A. Dragomirescu, I. Nicula, A. Nicolae, L. Esher (eds.), *Diachronic Varition in Romanian*, Cambridge Scholars Publishing, p. 33–52.
Mihăilă, Gh., 1974, *Dicţionar al limbii române vechi (sfârşitul sec. al X-lea – începutul sec. al XVI-lea)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română.
Nestorescu, V., 2006, *Din viaţa cuvintelor româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Pană Dindelegan, G., 2007, „Pe marginea tiparului flexionar feminin *I-E* (în hiat) – *IĬ* (în diftong): *albie – albii, manie – manii*”, *Analele Universităţii Bucureşti*. Seria Limba şi literatura română, XLVI, p. 67–75.
Pană Dindelegan, G., 2008, „Pe marginea tiparelor flexionare de substantive masculine şi neutre terminate la singular în *-e: frate – fraţi, nume – nume*”, *Studii şi cercetări lingvistice*, LIX, 1, p. 197–210.
Pană Dindelegan, G., 2015, „Secolul al XX-lea, Substantivul”, în SILR, p. 405–448.

SIGLE

DOOM[2]: *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.
SILR: Chivu, Gh., G. Pană Dindelegan, A. Dragomirescu, I. Nedelcu, I. Nicula (coord.), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea şi al XX-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2015.
TDR: *Tratat de dialectologie românească*, V. Rusu (coord.), Craiova, Scrisul Românesc, 1984.

Gabriela PANĂ DINDELEGAN
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Bucureşti
Universitatea din Bucureşti

BDD-V4285 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:26 UTC)